

**TÜRK ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİNDEKİ KELİME SERVETİ
VE KAVRAM GELİŞTİRME SÜRECİNDE KULLANIMLARI***

**WORD WEALTH OF TURKISH IDIOMS AND PROVERBS AND
THEIR USAGE IN THE PROCESS OF CONCEPT DEVELOPMENT**

*Celal Can ÇAKMAKCI***

Özet

Bu çalışmada atasözleri ve deyimlerde en sık geçen kelimelerin neler olduğu ve bu kelimelerin Türk kültürü açısından öneminin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca kelimelerin özelliklerinden hareketle hangi eğitim seviyesinde kavram geliştirme sürecinde kullanılacakları de belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın teorik kısmında öncelikle kavram ve kavram geliştirme hakkında bilgilere yer verilmiştir. Sonrasında ise atasözleri ve deyimlerin özellikleri ve önemleri konusundan söz edilmiştir. Çalışmada ele alınan üçüncü konu ise, atasözleri ve deyimlerin kavram geliştirme sürecinde kullanımınıdır. “Bulgular ve Yorum” başlığı altında atasözleri ve deyimlerde en çok kullanılan 500 kelime tespit edilip listelenmiştir. Bu kelimelerden Türk kültürü ve mitolojisiyle ilgili olanlar gruplandırılmış ve incelenmiştir. Listede yer alan kelimelerin özellikleri göz önüne alındığında özellikle ilköğretim aşamasında kavram geliştirme sürecinde kullanılacakları sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atasözleri, deyimler, kavram geliştirme.

Abstract

The aim of this study is to determine the most frequent words in proverbs and idioms along with determining the importance of these words in terms of Turkish culture. In addition, it is tried to determine which education level is appropriate for the use of these words based on their characteristics in the concept development process. In the theoretical part of the study, first of all, information about concept and concept development is given. Then, the functions and importance of proverbs and idioms are discussed. The third subject of the study is the use of proverbs and idioms in concept development process. Under the title of “Findings and Interpretation” 500 words, which are mostly used in proverbs and idioms, are determined and listed. The words related to the Turkish culture and mythology are grouped and evaluated. When the characteristics of the words in the list are taken into consideration, it is concluded that they can be used in concept development process especially in primary schools.

Key Words: Proverbs, idioms, concept development.

* Bu makale, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan “İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Öğretiminde Kavram Geliştirme Açısından Atasözleri ve Deyimler” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğretim Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Zonguldak celalcancakmakci@hotmail.com.

GİRİŞ

21. yüzyıl dünyasında süratle gelişim ve değişim gösteren toplumsal düzen ve insanı çevreleyen bilgi okyanusunun muazzam bir hızla büyümesi gibi sebeplerden ötürü, insanlar arasında kurulan iletişimin önemi giderek artmaktadır. İletişimin temeli ise konuşmaya dayanır. Konuşmanın rahat ve nitelikli bir biçimde yapılabilmesi, konuşmacının anlamını bildiği kavram ve kelime sayısı ile yakından ilgilidir. Söz konusu sayıdaki artış, konuşmayı dolayısıyla iletişim becerilerini geliştirerek, bireyin içinde bulunduğu toplum ile uyum içerisinde yaşamasını kolaylaştırır.

Bireyin sahip olduğu kelime ve kavram dağarcığı sadece konuşma becerisi ile ilişkilendirilmemeli; aynı zamanda okuma, dinleme ve yazma gibi diğer dil becerilerini de direkt olarak etkilediği göz önünde bulundurulmalıdır.

Kavramlar dil sayesinde zihindeki şemalara yerleştirilirler. Bu sürecin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için okul öncesi dönemde aile ve yakın çevreye; okul çağlarında ise eğitim ve öğretim kurumlarına büyük sorumluluklar düşmektedir. Kelimelerin ana dilin öğretimindeki yeri göz önüne alındığında sözcük odaklı; okumaya ve anlamaya dayalı materyal üretimi ve ders içeriği sağlanmalıdır (Özer, 2012, s. 275).

Atasözleri ve deyimler de dâhil olmak üzere, halk edebiyatı ürünlerinin kavram öğretiminde kullanılması, bu ürünlerin büyük çoğunluğunda bulunan ritmik ve kafiyeli yapı sayesinde kolay ve kalıcı bir öğrenme süreci sağlayacaktır.

1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nun 2. Maddesinin 1. fıkrasına göre Türk millî eğitiminin genel amaçları arasında "milletinin millî, ahlâkî, insanî, manevî ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan bireyler yetiştirmek" ifadesi yer almaktadır. Halk edebiyatı ürünleri Türk kültürünün aynası olmaları sebebiyle söz konusu amaca ulaşılmasında etkin rol oynayabilir.

Şahin ve Yeşilyurt çalışmalarında (2015, s.192), atasözleri ve deyimlerin kültürümüzün önemli parçaları olmaları gerçeğinden söz ettikten sonra, yapılmış olan birçok çalışmaya rağmen bu değerlerin yok olmaya başladığı tehlikesine dikkat çekmişlerdir. Bu bilgiden hareketle, atasözleri ve deyimler ile kavram geliştirme sürecinin birlikte planlanmasının iki yönlü fayda sağlaması olağandır.

1. ÖNEM

Ana dili dersi, öğrencilerin iletişim becerisi ile ilgili kazanımları içeren bir yapıya sahiptir. Bu sebepten ötürü, kavram geliştirme süreçleri sınıf düzeylerine göre bu dersin kapsamında planlanmalı ve uygulanmalıdır. Eğitimde model olarak kabul edilebilecek bir ülkelerde öğrencilere sınıf düzeylerine göre kazandırılması beklenen kelime ve kavram sayıları öğretim programlarında kendisine yer bulmalıdır. Ancak ülkemizde 1926 yılında yayımlanmış olan Mektep Kitapları Tetkik Komisyonu'nun Elifba Kitapları Hakkındaki Raporu haricinde resmi kaynaklarda ilgili konunun üzerinde detaylı şekilde durulmamıştır. Araştırmalarda ise, yaş aralıklarına göre öğretilmesi gereken kelime sayıları konusu nadiren ele alınmıştır. Bu araştırmalardan birinde Karakuş (2000, s.129), Batı ülkelerinde yapılan çalışmaların sonuçlarını da göz önünde bulundurarak yaş gruplarına göre çocukların ve gençlerin bilmeleri gereken kelime sayılarına değinmiştir. Bu kelime sayıları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Yaş Aralıklarına Göre Öğretilmesi Gereken Kelime Sayıları

Yaş Aralığı	Kelime Sayısı
0-6 yaş	2.000 – 3.000 kelime
7-12 yaş	5.000 kelime
13-18 yaş	20.000 kelime
19 yaş ve üzeri	35.000 kelime

35.000 kelimenin yaklaşık olarak küçük hacimli bir sözlüğün içeriğine denk geldiği düşünüldüğünde, ülkemizde eğitim alan ve 19 yaşına ulaşmış bireylerin bu sayının ne kadarına ulaşabileceği ayrı bir tartışma konusudur.

Konu ile ilgili ülkemizde hazırlanan kaynaklarda, kelime ve kavram öğretimi çalışmalarının aksayan yönü olarak genellikle temel kelime servetinin tespit edilmemiş olması, buna bağlı olarak yaş gruplarına ve öğretim seviyelerine göre hedef kitleye sunulacak kelimelerin, tamamen yayınevlerine ve ders kitabı yazarlarına bırakılması gösterilmektedir. Ancak kelime ve kavram öğretimi sırasında kullanılacak materyalin üzerinde gereken ölçüde durulmamıştır. Atasözleri başlı başına, deyimler ise ifade içerisinde küçük birer metin örneğidirler ve etkili bir eğitim materyali olarak kullanılabilirler.

Konuyla ilgili olarak yazılan halk bilimi kaynaklarının hemen hemen tamamında, atasözleri ve deyimlerin Türk kültürüne ait pek çok kelime ve kavram ile dolu olduğu ifade edilmektedir. Ancak,

atasözlerinde ve deyimlerde geçen, kültürel değeri olan kavramların neler oldukları konusu ihmal edilir. Bu güne kadar yapılan benzer araştırmalarda, Türkmen (2009) atasözleri ve deyimlerdeki kişi adlarını; Karakaş (2011) Gagauz Türkçesinde kullanılan atasözleri ve deyimlerdeki arkaik kelimeleri; Özakdağ (2008) Kıbrıs atasözleri ve deyimlerindeki arkaik kelimeleri; Yund (1967) atasözlerindeki kişi adlarını; Kayra ise (2009), atasözleri ve deyimlerdeki güncellenen dinî kavramları incelemiştir. Söz konusu alanda bilimsel yayınların sayısının sınırlı düzeyde kalması araştırma eksikliğini beraberinde getirmiştir. Bu çalışmanın atasözleri ve deyimlerde yer alan kavramların sıklığının ve özelliklerinin tespiti açısından faydalı olacağı düşünülmüştür.

2. AMAÇ

Bu çalışmada, kültür hazinelerimiz olarak kabul edilen atasözleri ve deyimlerin içerisinde hangi kavramların ne sıklıkla kullanıldıklarını tespit etmek, bu kavramların arasında kültürel boyutu olanların bulunup bulunmadığını belirlemek ve söz konusu kavramların durumuna göre eğitim-öğretim süreçlerinin hangi aşamasında kullanılabilecekleri konusunda fikir üretebilmek amaçlanmıştır.

Bu amaca ulaşmak için çalışmada şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. Atasözlerimizde ve deyimlerimizde geçen kelimelerin sıklık düzeyleri nasıldır?
2. Atasözlerimizde ve deyimlerimizde geçen kelimelerin Türk kültürü ve mitolojisi açısından ne gibi bir önemi vardır?
3. Atasözlerimizde ve deyimlerimizde geçen kelimeler hangi eğitim düzeyinde kavram geliştirirken kullanılabilir?

3. KAVRAM GELİŞTİRME

3.1. Kelime ve Kavram

Kavram geliştirme süreci ve öneminden söz etmeden önce kaynaklarda birbiri yerine sıkça kullanılan kelime ve kavramın tanımı üzerinde durmak gerekir. Bu sayede kavram geliştirme ile kelime öğretimi süreçleri arasında bir farklılık olup olmadığı daha net olarak ortaya koyulabilir. Kaynaklarda kimi zaman birbirinin yerine kullanılan, zaman zaman farklı olarak ele alınan bu iki unsur için yapılan bazı tanımlamalar şu şekildedir:

Türkçe Sözlükte (2008) “kavram”, “1.Bir nesnenin veya düşüncenin zihindeki soyut ve genel tasarımı 2. Nesnelerin veya olayların ortak özelliklerini kapsayan ve bir ortak ad altında toplayan genel tasarım” olarak tanımlanır. Buna karşın “kelime”, “Anlamlı ses

veya ses birliği, söz, sözcük” olarak tanımlanmıştır.

Özellikle Türkçe Sözlükte kavramın ikinci tanımından yola çıkıldığında, kelimelerin kavramlardan daha geniş bir yelpazeyi ifade ettiği ve kavramları kapsadığı sonucuna ulaşılır. Çünkü her kelimenin, nesnelerin ve düşüncelerin ortak özelliklerini kapsamaları ve onları bir ortak ad altında toplaması mümkün değildir. Örneğin, şahıs isimleri bu özelliği gösteremez, dolayısıyla kelimelerden oluşmalar da kavram olarak kabul edilemezler.

Ancak kavramın birinci anlamına göre “Her kelime bir kavramdır.” sonucu ortaya çıkar. Ayrıca bazı kavramlar birden çok kelimedenden de oluşabilirler. Bu noktadan bakıldığında ise bazı durumlarda her kelimenin tek başına bir kavramı karşılayamayacağı sonucuna ulaşılır.

Türkçe Sözlük dışındaki kaynaklarda yer alan bazı “kavram” tanımları ise şu şekildedir:

İnsan zihninde anlaşılan, farklı obje ve olguları değişebilen ortak özelliklerini temsil eden bir bilgi formu ya da yapısıdır. Bir sözcükle ifade edilir (Ülgen, 2004, s.107).

Kavramlar nesnelere olayların zihinde nasıl temsil edildiğini gösteren yapılardır. Bu açıdan kavramlar temsil ve düşüncenin yapı taşlarıdır (Atkinson ve Hilgard, 1995, s.353).

Kavram, dünyadaki nesnelerin, biçimlerin, olgu, durum ve devinimlerin dille anlatım buluşudur. Bu anlatım tuz, ip, su; yüreklilik, çöpçatan, açlık; hasıraltı, tepeden inme, açık göz gibi değişik ses ve biçimlerle değişik yollardan gerçekleşir, somut ve soyut diye nitelendirdiğimiz kavramları oluşturur (Aksan, 2000, s.151).

Kavram, nesnelerin özellik ve düşüncelerin benzerliklerine dayanarak zihinde bir grup oluşturmasıdır (Ayhan ve Aral, 2007, s.42).

Verilen tanımlardan ve açıklamalardan anlaşılacağı üzere, konu ile ilgili ağırlıklı görüş şu şekildedir: “Kavram” bireyin, eşyaları, olayları ve düşünceleri bir araya getirip zihninde depoladığı kümeyle verilen isimdir. Kavramlar sayesinde ortak özellikleri olan her nesne, olay ya da düşüncenin diğerlerinden ayırt edilmesi kolaylaşır. Zihnimize oluşturduğumuz grup, bir düşünce olarak ortaya çıkar. İşte ortaya çıkan bu düşünceyi de kelimelerle ifade ederiz. Dolayısıyla bu kelimeler kavramları karşılamış olurlar. Kavramlar zihinde oluşmaları sebebiyle soyuttur. Gerçek dünyada ise örnekler bulunur. İşte bu örnekler kelimeler sayesinde adlandırılır ve somut hâle gelir.

Kelime ve kavram farklılığını ele alan çalışmalardan birinde Baysal (2007, s. 2-3), söz konusu farklılığı anlatabilmek için şu örneğe yer

Celal Can Çakmakcı

Türk Atasözleri ve Deyimlerindeki Kelime Serveti ve Kavram Geliştirme Sürecinde Kullanımları // Word Wealth Of Turkish Idioms And Proverbs And Their Usage In The Process Of Concept Development

vermiştir: "Bugün Mustafa Kemal Paşa ile öğle yemeğinden sonra görüştük" cümlesinde kelime sayısı 9 (bugün – Mustafa – Kemal – Paşa – ile – öğle – yemeğinden –sonra –görüştük); kavram sayısı 6 tanedir (bugün – Mustafa Kemal Paşa – ile – öğle yemeği – sonra – görüş).

Bir kelime grubu tek bir kavramı ifade edebileceği için, cümlelerdeki kelime sayıları ile kavram sayıları arasında farklılık ortaya çıkabilir. Baysal'ın örneğinde özel isimlerin ve bağlaçların da birer kavram olarak kabul edildiği görülür. Özel isimlerin kavram olarak kabul edilmesi için tanınmaları şarttır. Aksi takdirde zihindeki bir kavrama karşılık gelmeleri mümkün değildir. Edatlar ise bir varlığı hareketi ya da kavramı ifade etmezler.

Özçelik de çalışmasında (1988, s.7), "Kelime ile anlamı, bir nesnenin iki yüzü gibidir ve bunların ikisi bir bütün oluşturur. Kelime kavramın yerini tutar. Kelime kavramı, kavram da kelimeyi çağrıştırır. Her kelime bir kavram olarak alınabilir." gibi düşüncelere yer vererek Baykal'ın örneklendirmesi ile paralel bir fikir öne sürmüştür.

Sonuç itibarıyla, kelime ve kavram arasında çok büyük bir farklılık olmadığı aşikârdır. Bazı cümlelerde her kelime bir kavramı belirtebilir; ancak bazı durumlarda birden fazla kelime zihindeki tek bir kavrama karşılık gelir. Bu noktada önemli olan husus, gerek kelimelerin gerekse kavramların dil öğretiminde ve dil kullanımında büyük önem taşımalarıdır.

3.2. Kavramların Faydaları

Kavramların faydalarından söz edilen çalışmalardan birinde Bulut (2006, s.12), kavramları insan düşüncesinin temel taşları olarak görür. Kavramlar bilgiyi öğrenmede büyük rol oynarlar. Kavramlar, bilginin zihinde depolanmasını kolaylaştırmalarının yanı sıra soyut özelliklerin somutlaştırılmasında da etkilidirler. Ayrıca, bir kavram öğrenildiğinde birçok farklı duruma da uyarlanabilir.

Bulut'un dile getirdiği kavramların zihinsel boyutları dışında iletişim sürecinde sağladıkları katkı da göz ardı edilmemelidir. Son derece karmaşık ve beceri gerektiren bir süreç olan iletişim, kavramlar sayesinde basitleşir. İnsan beyni ise bilgileri depolarken kendine has bir sınıflandırma yaparak çalışır. Dış dünyada algılanan her türlü unsura ait verileri sistemli bir şekilde depolar. Aksi takdirde kavramlar karmaşık bir düzende yer alır ve bu durum yeni kavramların öğrenilmesini güçleştirir. Sonuç itibarıyla, kavramların iki önemli işlevi düşünme ve iletişim süreçlerinde ortaya çıkar.

İki ya da daha çok kelimedenden oluşup ayrı yazılan kavramların kuruluşları deyimler ile benzerlik gösterir. Bu nedenle kavramlar birer

deyim olarak algılanabilir. Aksoy (1995, s.514), çalışmasında bu konuya temas eder ve söz konusu kavramları ele alarak, “Bunları kavram ve görevlerine bakarak deyimlerden ayırt etmek güç değildir.” ifadesini kullanır. Ancak ortak dilde sık kullanılan bazı kavramların zamanla deyimleştiklerini de kabul eder.

3.3. Kavram Öğrenme

3.3.1. Kavram Öğrenme Süreçleri

İnsan zihninde kavramlar bazı süreçlerin kullanılması ile geliştirilir. Bu süreçler genelleme, ayırım ve tanımlamadır.

Kavramların geliştirilmesinde bireyin kullandığı önemli zihinsel süreçler arasında kabul edilen genelleme, varlıkların ortak özelliklerine göre bir grupta toplanması ve bu gruba ad verme sürecidir (Çağlayan, 2006, s.22).

Bir kavram grubuna ait unsurlar üzerinde yapılan farklı gözlemler, beraberinde o grupta yer alan kavramların çeşitli özelliklerinin farkına varılmasına imkân sağlayacaktır. Örneğin, herhangi bir arabayı gözlemleyen birey, tek bir gözlemlerde arabalara ait pek çok özelliğin farkına varamaz. Ancak çok sayıda araba gözlemi yapılması durumunda ortak özellikler olan tekerlekler vasıtasıyla hareket etme, camların yolcu bölümünü çevrelemesi, kapıların kabin içine giriş çıkışı sağlamak amacıyla kullanılması gibi pek çok özellikten genellemeye varılabilir. Bu sayede “araba” kavramı zihne yerleştirilmiş olur.

Kavram gelişiminden etkin olarak kullanılan ve en az genelleme kadar önem taşıyan bir diğer zihinsel süreç ise “ayırım”dır. Ayırım süreci, genelleme sürecinin tam tersi olarak kavramların birbirinden farklı özelliklerinin tespit edilmesine dayanmaktadır. Bu sayede kavramların zihindeki panolarda yerine bulması sağlanır.

Turunç, portakal, mandalina gibi meyvelerin ortak niteliklerinden yapılan genelleme ile “turunçgil” kavramına ulaşılır. Portakal ve mandalinaların birbirine benzerlikleri yanında koku, renk, tat, büyüklük, şekil gibi özellikler bakımından farklılıkları vardır. Mandalinalara özgü olup portakallara özgü olmayan özellikler görülebildiğinde, turunçgil meyvelerin bir grubu mandalinalar kategorisinde toplanır. Böylece zihnimizde geliştirdiğimiz kavram “mandalina” olur (Çetin, 2012).

Kavram öğrenme yollarından üçüncüsü ise tanımlamadır. Sözlüklerde “bir şeyi tarif etmek, bir kavrama ait özelliklerin dile getirilmesi” gibi karşılıkları olan bu zihinsel süreç doğru şekilde gerçekleştirildiğinde, bir kavrama ait özelliklerin öğrenilebilmesi için önemli bir adım atılmış olur. Doğru olarak gerçekleştirme işleminden kasıt, kavrama ait olmayan bir unsurun ya da özelliğin tanıma dâhil

edilmemesidir. Tanımlar zaman içerisinde değişikliğe uğrayabilirler. Bilim ve teknolojiadaki değişimler sayesinde doğru olarak kabul edilen bilgilerin yanlış olduğunun ortaya çıkması bu değişikliğin sebebidir. Örneğin, eski Yunan düşünürlerinin atomu maddenin bölünemeyen ve en küçük parçası olarak kabul etmelerine rağmen, bu bilginin yanlış olduğu sonraki çağlarda ispatlanmış; buna bağlı olarak da “atom” kavramının tanımı değişikliğe uğramıştır.

3.3.2. Kavram Öğrenme Aşamaları

Karadeniz çalışmasında (2002, s.3), kavram öğrenmeyi bilişsel gelişimin en önemli eşiklerinden birisi olarak kabul ederek, çocuğun çevresinden aldığı uyarıların benzer yönlerini görmeye, seçmeye ve onları kavramsal olarak birleştirmeye çalıştığını öne sürmüştür. “Kavram öğrenme” adı altında toplanan bu uğraşlar, çocuğa çevresiyle etkileşim açısından büyük kolaylık sağlar. Bu sayede çocuk, öğrendiği kavramlar çerçevesinde her yeni uyarana ayrı bir tepki göstermek yerine, uyarılara grup öğeleri olarak tepki gösterir.

Kavram öğrenme, bireyin ömrü boyunca gerçekleştirdiği bir eylemdir. Ancak bu eylem aile çevresi, sosyal çevre, bireyin yaşadığı fiziksel ortam gibi çok çeşitli faktörlere bağlı olarak dönem dönem hızlanıp yavaşlayabilir (Ülgen, 2004, s.119). Kavramların hangi süreç ile öğrenildiğine bakılmaksızın iki aşamada zihne yerleştirildiği bilinmektedir. Bunlar “kavram oluşturma” ve “kavram kazanma” aşamalarıdır.

Kavram oluşturma, kavramın örneklerinin benzer ve farklı yanlarını algılayarak, benzerliklerden genelleme yaparak oluşturulur. Bu süreçte birey, objelerle ilgili oluşturduğu şemaya dayalı olarak hatırlama ve objeler arasında ilişki kurma işlemlerini yapar. Buna duruma örnek olarak üç aylık bebeklerin annelerini ya da kendilerine bakan kimseyi gördükleri zaman onu tanıyıp gülümsemeleri, daha sonra bu tepkiyi diğer insanlara genellemeleri verilebilir. Bebeğin zihninde “insan” kavramı oluşmaya başlamıştır (Ülgen, 2004, s.120).

İnsanların, yaşantılarına karışan varlık, olay veya durumları gruplaması ve kendisine göre aynı grupta yer alan varlık, olay veya durumlara aynı ya da birbirine benzer tepkilerde bulunması, kavram oluşturma belirtileri olarak kabul edilmektedir (Özçelik, 1988, s.1).

Özellikle bebeklik ve çocukluk yıllarında yoğunluk gösteren ancak ömür boyu devam eden kavram oluşturma ile ilgili olarak çeşitli kuramlar ortaya atılmıştır. Bu kuramların en kabul görenlerinden birisine göre dört yaşından itibaren çocukta kavram oluşturma yetisinde bir ilerleme gerçekleşmektedir (Üstün ve Akman, 2003, s.137).

Kavram öğrenmenin ikinci aşaması olarak kabul edilen “kavram kazanma”, Çağlayan tarafından (2006, s.26), “ayrıştırma işlemine dayalı olarak oluşturulan kavramı uygun kural ve ölçülerle sınıflara ayırma” olarak tanımlanmıştır. Kavram kazanma, formal eğitimde üst düzey kavramlar öğretilirken oldukça önemlidir.

Ülgen ise (2004, s.121), kavram kazanmanın ön koşulu olan kavram oluşturmanın, kavram öğrenme eylemini gerçekleştirmek anlamına gelmediğini söyler. Ona göre kavram kazanma ikinci aşamadır. Kavram kazanma aşamasında mantıklı bir gruplama, geliştirilen şemanın yanı sıra oluşan kavramın niteliğine dayalıdır. Birey, algıladığı özelliklerin ve onlar arasındaki ilişkilerin doğasına uygun mantıksal kurallar ve ölçütler seçer; onları uygulayarak kavramın ayrıştırmasını yapar.

4. EDEBÎ BİRER TÜR OLARAK ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

4.1. Atasözleri

Türkler, tarih sahnesine çıktıkları dönemden itibaren, eğitime önem vermiş bir millettir. “Eğitim” ve “toplum” kavramları birbirleriyle yakından ilişkilidir. Toplumun kültürü de atasözleri gibi türlere ciddi oranda akseder. Türk atasözlerinin büyük çoğunluğunda kişilik gelişimi açısından ilke edinilen evrensel değerler (doğruluk, dürüstlük, samimiyet, sadakat, vefa, vb.) karşımıza çıkar. Sözlü birer ürün olan atasözleri dikkatle incelendiğinde, toplumun değer yargılarının da bu ürünlerin içerisinde bulunduğu kolaylıkla saptanabilir. Atasözleri aynı zamanda fen bilimlerinden sosyal bilimlere kadar pek çok alanda uyarıcı, yönlendirici ve bilgilendirici bir rol üstlenirler.

Özer atasözlerinin deyimler ile birlikte, toplumsal yaşamı yansıtan önemli söz varlıkları olduğunu dile getirdiği çalışmasında (2014, s.326), atasözlerinin içerisinde toplumsal yaşantı, insan karakteri ve fiziksel özellikler gibi unsurların doğrudan ya da dolaylı olarak yer aldığına dikkat çeker.

Yılar konuyla ilgili bir diğer çalışmada (2007, s.33), kendi masal kahramanlarını tanımayan, sevmeyen, kendi dilini benimsemeyen, kendi deyim ve atasözlerini kullanamayan, tekerlemeleri bilmeyen çocukların formal eğitim sürecinde başarılı olamayacaklarını iddia eder.

Hüsenov ise (1998, s. 48-49), atasözlerini bir milletin düşünce dünyasına ve yaşam tarzına tutulan bir aynaya benzetir. Atasözleri ve onların içerdiği isimlerin etimolojik bakımdan tahlilini yapmakla ona sahip olan milletin tarihi, medeniyeti ve manevi hayatının ayrıntılı yönleri kolaylıkla açıklanabilir.

Celal Can Çakmakcı
Türk Atasözleri ve Deyimlerindeki Kelime Serveti ve Kavram Geliştirme Sürecinde Kullanımları // Word Wealth Of Turkish Idioms And Proverbs And Their Usage In The Process Of Concept Development

Tanzimat edebiyatımızın kurucusu olan İbrahim Şinasi ünlü eseri Durûb-ı Emsâl-i Osmaniyye’de (h.1280, s.2), atasözlerinin halkın hikmetleri ve felsefesi olduğunu söyler. Sanatçıya göre, atasözleri dilinden çıktığı milletin nasıl düşündüğüne ve düşüncelerinin içeriğine tanıklık ederler.

Yukarıda uzman görüşlerinden hareketle işlevleri hakkında bilgiler verilen atasözlerinin yerli ve yabancı kaynaklarda birbirinden farklı çok sayıda tanımı yapılmıştır. Teoloji ve halk bilimi üzerine pek çok çalışması bulunan Selwyn Gurney Champion, 190 farklı ülkeden 12000 atasözü üzerinde yaptığı çalışmasının “Atasözleri ve Atasözleri Hakkında Söylenenler” isimli bölümünde 124 adet atasözü tanımına yer vermiştir (Başgöz, 2006, s. 85).

Ülkemizde basılan kaynaklardaki atasözleri tanımları incelendiğinde bu hikmetli sözlerin işlevlerine odaklanan ve birbirlerine benzer pek çok tanımlama karşımıza çıkar. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

Atasözleri atalarımızın, sosyal yaşantımızı denemelere dayalı olarak, eleştiri, öğüt ve genel kural biçiminde yorumlayan özlü sözlerdir (Par, 1982, s.5).

Atasözleri hayat prensibi olacak fikir ve düşünceleri, din, ahlak, hukuk, iktisat, terbiye, gelenek-görenek ile tabiat olaylarından, teknikten vb. çıkacak kuralları somuttan soyuta giden bir yolla söz ve yazıyla nesilden nesile aktaran hikmetli cümlelerdir (Güzel ve Torun, 2004, s.223).

Atasözleri, geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca geçirdikleri tecrübe ve bunlara dayalı düşüncelerden oluşan ve benimsenen, ağızdan ağıza dolaşan fakat kimin tarafından söylendiği belli olmayan; kalıplaşmış, yol gösterici nitelik kazanmış, az kelime ile çok mana ifade eden ve hüküm bildiren kültür unsurlarıdır (Ergan, 1998, s. 17).

Tanımlardan hareketle atasözlerinin genel kabul görmüş özellikleri şu şekilde sıralanır:

- Verdikleri öğütler, binlerce yıldır süregelen deneyimlerin ve gözlemlerin neticesidir.
- Tabiat olaylarından, bilim ve tekniğe kadar çok geniş bir yelpazeye, kısacası hayatın her alanına değinirler.
- Eleştiri, öğüt ya da genel kural özelliği gösterebilirler.
- Bir milletin hayata bakış açısının tespit edilmesi açısından önemli ipuçları taşırlar.

- Halk edebiyatı ürünlerimizin hem tür çeşitliliği bakımından hem de sayı bakımından fazlalığı Türk kültürünün zenginliğinden kaynaklanır.
- Atasözlerinde çoğu zaman görünen anlamın dışında daha büyük önem taşıyan ikinci bir anlam bulunur.

4.2. Deyimler

Günlük konuşma dilinde en az atasözleri kadar sık kullanılan bir diğer yapı da deyimlerdir. Deyimler de tıpkı atasözleri gibi ait oldukları toplumun kendine has özelliklerini, yaşama ve dünyaya olan bakış açısını ve kültürünü yansıtan halk edebiyatı ürünleridir.

Aksan çalışmasında (1993, s.83), dilci ve halk bilimcilerin yalnızca deyimlere dayanarak bir toplumun bütün kültürünü inceleyip, önemli sonuçlar çıkartabileceklerini iddia etmiştir.

Emir (1988: s.3) “deyim” kavramını, “birden fazla kelimenin meydana getirdiği anlam; bir hükmün ifadesi, his veya özel bir fikrin tercümesi” olarak tanımlayarak, deyimlerin özellikleri konusunda şunları söyler: “Deyimlerin ana unsuru bir hâl ifade etmektir; bunlarda genellikle hüküm bulunmaz. En belirgin özellikleri, bir şey veya bir olayın tasviridir.”

Ülkemizde, deyimlerin hikâyelerini konu edinen “İki Dirhem Bir Çekirdek” isimli eserinde Pala (2007, s. IX), “deyim” kavramını “iki ya da daha fazla kelimededen meydana gelen ve kelimelerin öz anlamları dışında bir anlam ifade eden söz grupları” olarak tanımlar.

Ertuğrul’a göre ise (2005, s. 54), iki ya da daha fazla kelimededen oluşan kalıplaşmış sözlere “deyim” denir.

Tanımlardan hareketle deyimlerin biçimsel ve anlamsal bazı ortak özellikleri taşıdıkları anlaşılır. İki veya daha fazla sayıda sözcükten oluşmaları, kalıplaşmış ifadeler içermeleri, kısa ve özlü sözler olmaları gibi özellikler deyimlerin biçimsel yönüne; anlam yoğunluğu taşımaları ve mecaz anlamlı sözler olmaları da anlamsal yönlerine ait özelliklerdir.

5. ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİN KAVRAM ÖĞRETİMİNDE KULLANILMASI

Kavram öğrenme sürecinde kavramların sahip oldukları özelliklerin karşıtlarıyla mukayese edilmesi yaygın olarak kullanılan bir yoldur (Ülgen, 1997, s. 229).

Bu noktada atasözleri ve deyimler, mevcut bir kavram öğretilirken zıttı ile olan mukayesesinde yardımcı birer araç olarak kullanılabilir. Örneğin

Celal Can Çakmakçı

Türk Atasözleri ve Deyimlerindeki Kelime Serveti ve Kavram Geliştirme Sürecinde Kullanımları // Word Wealth Of Turkish Idioms And Proverbs And Their Usage In The Process Of Concept Development

“Eski dost düşman olmaz.” gibi karşıt anlamlı kelimelerin bir arada kullanıldığı atasözlerinden bu konuda yararlanmak mümkündür. Diğer bir seçenek ise, aşağıda verilen örneklerdeki gibi atasözünün zıtlığı kendinden çıkartılan anlam sayesinde verebilmesidir:

Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al. (benzerlik) / Beş parmağın beşi birbirine benzemez. (farklılık); Fazla mal göz çıkarmaz. (çokluk) / Azıcık aşım ağrısız başım. (azlık)

Atasözlerinin soyut kavramları açıklamadaki işlevselliği de kavram geliştirme açısından ayrı bir önem taşıdıkları anlamına gelir. Yılar (2007, s. 44), atasözlerinin soyut kavramları açıklamak için somut kavramlara başvurduğunu, bu sebepten ötürü ilköğretim düzeyindeki öğrencilerin somuttan soyuta doğru düşünme prensibine oldukça uygun olduklarını ifade eder. Böylelikle atasözleri pek çok soyut kavramı açıklamada yol gösterici bir rol üstlenerek, öğretmenlere kaynaklık edebilir.

Bandura çeşitli çalışmalarında etkili bir “modelden öğrenme” için dört önemli süreçten söz eder. Bu süreçler dikkat, akılda tutma, gözlenen davranışın tekrarı ve motivasyondur (Arı, 2005, s. 158).

Atasözleri ve deyimlerin kendilerine has söyleyişleriyle, normal cümlelere oranla daha dikkat çekici olduğu kesindir. Akılda tutma konusunda ise, kafiyeli söylenişe sahip olmaları etkili bir faktördür. Bunun yanı sıra, uzun zaman alabilecek bir konuşmanın sadece bir cümleye sığdırılması ve daha çarpıcı, aynı zamanda etkin bir hâle bürünmesi diğer bir faktör olarak kabul edilebilir. Atasözleri ve deyimlerin toplumun her kademesindeki ve değişik yaş gruplarındaki insanlar tarafından kullanılması, bu öğrenme araçlarının bireyin zihninde sürekli tekrar edilmesine olanak sağlar.

Kolay ve kalıcı öğrenmedeki rollerinin yanı sıra atasözleri ve deyimlerin aynı zamanda kültürel bir boyutu olduğu ve eğitim-öğretim sürecinde kavram geliştirmenin yanı sıra hedef kitleye kültür aktarımı da sağlayabilecekleri unutulmamalıdır. Atasözleri ve deyimler gündelik kavramlara ilaveten kültürel kavramlarla, motiflerle ve mitlerle doludur. Öğrencileri Dilmaç’ın (2002, s.9) ”eylem hâlindeki hakikat” olarak tanımladığı doğru davranışlara yöneltme konusunda da atasözleri ve deyimler etkin birer araçtır.

6. YÖNTEM

Bu araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz ve içerik analizi kullanılmıştır. Betimsel analiz, çeşitli veri toplama teknikleri ile elde edilmiş verilerin daha önceden belirlenmiş temalara göre özetlenmesi ve yorumlanmasını içeren bir nitel veri analizi türüdür (Özdemir, 2010, s. 336). İçerik analizi ise Tavşancıl ve Aslan tarafından

(2001, s.21) “var olan bir durumu var olduğu şekli ile açığa çıkarmayı sağlamak” olarak tanımlanmıştır.

Hâli hazırda kullanılmakta olan atasözleri ve deyimlerin barındırdıkları kelimelerin sayıca analizi sayesinde toplumsal hazinemiz olarak kabul edilen bu türlerin kavram öğretiminde kullanılmaları daha sistemli ve sağlıklı bir şekilde yapılabilir. Yine atasözleri ve deyimlerin hangi yaş grubundaki hedef kitleye kavram öğretilirken kullanılabileceği sorusunun cevabı da bünyelerinde barındırdıkları kavramların niteliği ile ilgilidir.

Sözü edilen analizin yapılabilmesi için öncelikli olarak bir atasözü ve deyim havuzu oluşturulmuştur. Bu havuzun oluşturulması için istifade edilen kaynaklar şunlardır:

- İsmail Hilmi Soykut (1974), Türk Atalar Sözü Hazinesi, İstanbul: Ülker Yayınları.
- Ömer Asım Aksoy (1998), Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1 – Atasözleri Sözlüğü, İstanbul: İnkilâp Yayınevi.
- Ömer Asım Aksoy (1998), Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2 – Deyimler Sözlüğü, İstanbul: İnkilâp Yayınevi.
- Yusuf Çotuksöken, (2004). Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, İstanbul: Toroslu Kitaplığı.

Eserlerin seçilmesinin nedeni, yapılan alanyazın taraması sonucunda içerdikleri atasözü ve deyim sayısı bakımından diğer kaynaklardan önde olmalarıdır. Seçilen kaynaklarda geçen ortak atasözleri ve deyimler elendiğinde geriye 6408 atasözü ve 7462 deyim kalmaktadır. Elde edilen 13.870 öğeden oluşan havuz, metinlerdeki kelime sıklığını tespit etmek amacıyla oluşturulan Simple Concordance Program’ın 4.0.9 sürümü kullanılarak analiz edilmiştir.

Simple Concordance Program, çekim ekleriyle kullanılan her bir kelimeyi farklı olarak algılandığından, aynı kelimenin çekim ekleriyle farklılaşan birden fazla şekli birleştirilerek, tek bir kelime olarak kabul edilmiştir. Sonuç olarak atasözleri ve deyimlerimizde en sık geçen 500 kelime belirlenmiştir.

Bu 500 kelimedenden hareketle, formal eğitimde atasözleri ve deyimlerin kavram geliştirme sürecinde hangi aşamalarda kullanılabileceği konusunda fikir yürütülmüştür.

7. BULGULAR VE YORUM

“Yöntem” başlığı altında künyeleri verilen eserlerden oluşturulan atasözü ve deyim havuzunda en sık yer alan 500 kelime ve bu kelimelerin tekrar sayısı şu şekilde belirlenmiştir:

Ol(1146), bir (815), baş (568), et(457), gel (437), ne (401), göz (398), el (393), yer (391), çık (388), var (372), ver (330), de (324), kal (309), at (285), al (282), yüz (264), akıl (228), söz (228), it (222), adam (213), sen (211), su (202), ben (189), ev (188), bil (185), ayak (179), Allah (177), tut (175), can (167), düş (165), git (165), kendi (162), gün (159), iki (158), iç (154), kadar (152), üst (148), kız (143), eşek (143), taş (142), para (141), baba (138), yol (138), çek (133), insan (132), bul (132), deli (129), değil (124), öl (124), bak (120), dost (113), mal (112), dağ (112), ana (110), ağaç (108), gönül (107), iş (107), ara (107), ağız (105), ekmek (104), aç (100), yan (100), kuş (99), dil (98), kırk (95), gerek (94), deve (93), kapı (92), köpek (91), vur (88), kurt (87), o (87), kara (86), iste (86), getir (85), yeğ (84), koyun (82), yap (79), belli (79), ata (79), sonra (77), yağ (75), ye (75), söyle (74), biri (74), bin (73), yiğit (71), kan (70), ak (70), gir (69), ölüm (68), alt (67), herkes (67), borç (67), göre (66), dünya (66), bu (65), er (65), şey (64), ad (64), bağ (64), az (63), yaz (63), bas (63), kişi (61), kuyruk (61), ayı (60), öküz (60), büyük (60), için (59), altın (58), oğul (58), bağla (58), dön (58), ateş (58), kış (57), kim (57), karın (57), kazan (57), keçi (57), düğün (56), yat (56), koy (55), ağır (54), gül (54), dokuz (54), kar (53), acı (53), yel (52), yemek (52), yıl (52), bile (51), deniz (51), kadın (51), vakit (50), hak (50), kaç (50), biz (50), aslan (50), çal (49), ise (48), boş (47), beş (47), geç (47), açık (46), avrat (46), bal (46), bel (46), yok (46), gelin (46), sel (46), gez (45), kimse (44), yük (43), horoz (42), zarar (42), doğru (41), kes (41), kulak (41), bit (41), eski (41), yılan (41), kedi (41), ard (40), hem (39), tatlı (39), tez (39), yağmur (39), gök (38), kafa (38), kork (38), aş (37), eğri (37), sabah (36), zengin (36), doğ (36), küçük (36), tilki (36), yalan (35), dört (35), yaş (35), sahip (35), kuru (35), on (35), bayram (35), kul (34), uyku (34), komşu (34), tavuk (34), böyle (33), otur (33), çocuk (33), taşı (33), zaman (33), boz (33), kuzu (33), eksik (32), hayır (32), hoş (32), yiyen (32), tok (32), sıçan (32), dök (31), meydan (31), arı (31), san (31), uzun (31), domuz (31), gölge (31), ay (30), geçir (30), karga (30), ağa (29), güç (29), bey (29), geri (29), oğlan (29), demir (28), nerede (28), hırsız (28), kel (28), bok (27), güzel (27), kır (27), arka (27), ön (27), sağ (27), kalk (27), tuz (27), yürek (27), buğday (26), koca (26), nereye (25), gör (25), yakın (24), aşağı (24), balık (24), yak (24), dik (24), bırak (24), çingene (24), ecel (24), dar (24), harman (24), kesil (24), dayan (24), pek (24), sok (24), hayvan (24), fare (24), iğne (24), yakış (23), altı (23), başka (23), bol (23), devlet (23), yık (23), düşman (23), is (23), kötü (23), boğaz (23), son (23), şeytan (23), dolaş (22), laf (22), oyna (22), sakal (22), tek (22), dolaş (22), laf (22), oyna (22), sakal (22), tek (22), çabuk (21) değirmen (21), evvel (21), hasta (21), ölü (21), sat (21), ses (21), alaca (21), açlık (20), fayda (20), yavuz (20), bıçak (20), bez (20), bugün (20), çürük (20), yedi (20), hesap (20), hor (20), kaza (20), kısa (20), baca (20), soğuk (20), mezar (19), vay (19), dişi (19), don (19), erkek (19), erken (19), hacı (19), hiç (19), kadı (19), karı (19), pazar (19), yumurta (19), çamur (18), delik (18), diş (18), kasap (18), kılıç (18), misafir (18), uzak

(18), üç (18), karınca (18), kurban (18), yorgan (18), üzeri (17), akçe (17), çoban (17), dolu (17), haber (17), hatır (17), bela (17), irak (17), işle (17), iken (17), karış (17), karşı (17), kaş (17), keser (17), ot (17), pamuk (17), sev (17), sür (17), usta (17), ağrı (16), akşam (16), yalnız (16), aman (16), aşı (16), çifte (16), darı (16), dirhem (16), deri (16), yet (16), kabak (16), kazık (16), kol (16), kolay (16), pişman (16), Tanrı (16), adım (15), ar (15), aşk (15), balta (15), denk (15), yeni (15), iplik (15), duvar (15), gece (15), haber (15), kapa (15), mum (15), say (15), süt (15), tat (15), tüken (15), ucuz (15), yukarı (15), ahmak (15), alçak (14), göbek (14), yar (14), yarım (14), buz (14), güneş (14), toz (14), çalı (14), duman (14), dut (14), dur (14), düz (14), elma (14), yemiş (14), götür (14), kardeş (14), kere (14), kırıl (14), öksüz (14), oku (14), önce (14), öz (14), parmak (14), rahat (14), yurt (14), şahin (13), av (13), yavaş (13), avcı (13), bulut (13), ağla (13), araba (13), avrat (13), Arap (13), yara (13), arık (13), baht (13), bat (13), dere (13), büyü (13), davul (13), deniz (13), dip (13), direk (13), ek (13), gömlek (13), göster (13), hamur (13), hazır (13), ilk (13), ince (13), indir (13), kaldır (13), karpuz (13), kaşık (13), kürk (13), mart (13), muhtaç (13), odun (13), ortak (13), öğüt (13), paşa (13), pis (13), soğan (13), züğürt (13), acele (13), yıldız (12), yaman (12), armut (12), asıl (12), yazı (12), biç (12), canlı (12), çöp (12), elli (12), defter (12), etek (12), fena (12), fazla (12), fukara (12), gizli (12), hangi (12), kemik (12), kıymet (12), kuç (12), koz (12), neden (12), nisan (12), orta (12), ödünç (12), razı (12), saman (12), sıra (12), soy (12), tak (12), acemi (12), tatlı (12), uç (12), yürük (12), üzüm (12), zindan (12), zor (12), aba (11), acıyan (11), yağlı (11), ahmak (11), alacak (11), Ali (11), yarar (11), arif (11), atmuş (11), bastır (11), batman (11), beraber (11), bozuk (11), burun (11), bulun (11), cami (11), çalı (11), çarık (11), çirkin (11), dayak (11), değer (11), diken (11), dudak (11), döv (11), düzen (11), fakir (11), garip (11), gümüş (11), hayırlı (11), hâl (11)

Dünyanın bütün edebiyatlarında olduğu gibi, Türk edebiyatının da ilk ürünleri olan mit, masal ve destanlarda hayvanların önemli bir yeri vardır. Güven çalışmasında (2003, s.82), sözü edilen bu ilk ürünlerin ilkel devir insanların yaşayış biçimlerini, duygularını, düşünce ve hayal âlemlerini tarihin eski dönemlerinden alıp bugüne taşıdıklarını söyler. Atasözleri ve deyimler havuzunda en sık geçen 500 kelime arasındaki hayvan adları sıklık sırasına göre şu şekilde tespit edilmiştir:

At (282), it (222), eşek (143), kuş (99), deve (93), köpek (91), kurt (87), koyun (82), ayı (60), öküz (60), keçi (57), aslan (50), horoz (42), yılan (41), kedi (41), tilki (36), tavuk (34), kuzu (33), sıçan (32), arı (31), domuz (31), karga (30), balık (24), fare (24), karınca (18), şahin (13)

Türk kültürünü konu alan çalışmalar incelendiğinde, ulaşım ve savaş aracı olarak yüzyıllar boyunca kullanılmasının ötesinde, yüklendiği çeşitli mitolojik anlamlar ile atın Türk milleti için en önemli hayvanlardan birisi

olduğu kabul edilir. “At” motifinin, Türk milletinin edebî eserlerinde dolayısıyla atasözleri ve deyimlerde sıkça kullanılması olağan bir durumdur.

Koyun, keçi, kuzu ve öküz gibi hayvanların Türk atasözleri ve deyimlerinde sıklıkla yer almaları ile Türklerin tarih boyunca hayvancılıkla yoğun şekilde uğraşan milletlerden olması arasında bir bağlantı söz konusudur.

Türk destanlarının ortaya çıkışından günümüze dek, milletimizin en yaygın şekilde kullandığı motiflerden birisi kurttur. Türk halkının bir kurttan türediği inancı, “kurt” motifine verilen önemin göstergelerinden birisidir. Atasözleri ve deyimlerimizde “kurt” motifinin sıklıkla yer almasının nedeni, bu hayvanın Türk mitolojisindeki yeri ve yüklendiği anlamların çeşitliliğidir.

Kurdun güç ve vahşiliğin simgesi olmasına karşılık, köpeklerin genellikle Türk kültürü içerisinde ve edebî eserlerde kahramanın dostu rolünü üstlendiği görülür. İslamiyet’ten önce kullanılan on iki hayvanlı Türk takviminde onuncu ayın “it” olarak adlandırılması, köpeğin Türk kültüründe önemli yeri olan hayvanlardan bir tanesi olduğunun kanıtıdır. Köpeğin kültür tarihimizde yüklendiği “insan dostu” rolü günümüzde de devam etmektedir.

Günlük yaşamdaki rolünden çok mitolojik değeri bakımından kültürde kendisine yer bulan “kuş” motifi, pek çok alt kavramı bünyesinde barındıran genel bir ifadedir. Dolayısıyla bu alt kavramların yüklendiği anlamlar cinslere göre olumlu ya da olumsuz olabilmektedir. Atasözleri ve deyimlerde en sık geçen 500 kelimenin içerisinde genellikle olumsuz çağrışımlar ile metinlerde karşımıza çıkan “karga” haricinde başka bir kuş türü yer almamaktadır.

Yılan, atasözleri ve deyimlerde genellikle sinsiliğin ve kötülüğün simgesi olarak kullanılır. “*Ana yılan, sözü yalan; karı çiçek, sözü gerçek.*”, “*Bana dokunmayan yılan bin yaşasın.*”, “*Her deliğe (taşın altına) elini sokma, ya yılan çıkar ya çıyan.*”, “*Sevda (sevgi) geçer yalan olur, sonra sokar yılan olur.*” gibi atasözleri; “*yılanı koynunda beslemek*”, “*el eli ile yılan tutmak*” gibi deyimler bu düşünceyi destekler niteliktedir.

Bu hayvanların yanı sıra, atasözleri ve deyimlerde, deve ve eşek gibi örnekler mitolojik bir değer kazanmaksızın genellikle binek hayvanı olma rolleri ile kullanılmıştır. Yine arı ve karınca çalışkanlığı, tilki uyanıklığı, ayı ve aslan da güçlü anlatmak için atasözlerinde yer alır.

Kaynaklarda genellikle Türk mitolojisi ve kültürü açısından önemli hayvanlar olarak adları geçmese de, atasözleri ve deyimlerde genellikle domuz kötülüğün; fare ve sıçan ise kurnazlığın ya da kirliliğin simgesi olarak kullanılmıştır.

Bazı sayı isimlerine, yeryüzünde var olmuş pek çok medeniyet ve din tarafından özel anlamlar yüklenmiştir. Bu duruma bağlı olarak

sayılar ait oldukları dili konuşan milletin inançlarından, sosyal ve coğrafi çevrelerinden, etkileşim içinde oldukları kültürlerden, tarihi olaylarından, gelenek ve göreneklerinden izler taşır. Atasözleri ve deyimlerde en sık yer alan 500 kelime arasındaki sayı isimleri ve sıklıkları şu şekilde tespit edilmiştir:

Bir (815), iki (158), kırk (95), bin (73), dokuz (54), beş (47), dört (35), on (35), altı (23), yedi (20), üç (18), elli (12)

Tespit edilen bu sayıların tamamının atasözleri ve deyimlerde yer alma sebebi, mitolojik veya kültürel boyutlu değildir. Bir ve iki gibi sayılara ait kültürel bazı anlamlar, yapılan alanyazın taraması ile tespit edilse de (“Bir” rakamının Tanrı’nın tekliğini simgelemesi gibi), bu sayıların pek çoğunun kültürel anlamları çağrıştıracak biçimde kullanılmadıkları görülmektedir. Ancak; yedi, dokuz, kırk gibi sayılar genellikle kültürel bir değer yansıması olarak Türk atasözü ve deyimlerinde yer alır. Atasözleri ve deyimlerde yer alan tabiat unsurları ve kullanım sıklıkları şu şekilde tespit edilmiştir:

Su (202), taş (142), yol (138), dağ (112), ağaç (108), dünya (66), ateş (58), gül (54), kar (53), yel (52), deniz (51), sel (46), yağmur (39), gök (38), sabah (36), gölge (31), demir (28), gece (15), buz (14), çalı (14), güneş (14), bulut (13), yıldız (12)

Bu kavramlardan hepsinin, tarih boyunca Türklerin bazı ya da tüm boyları tarafından kutsal olarak kabul edilen, mitolojik anlamlar yüklenen, inanışlara dâhil olan, âdetlerde rol üstlenen unsurlar oldukları tespit edilmiştir.

İslâmiyet öncesi Türklerde var olan dinî inanışların bir yansıması olarak “Tanrı”, “büyü”, “kurban” gibi kelimelerin yanı sıra; İslâmiyet’in izlerini taşıyan “Allah”, “şeytan” ve “cami” gibi kavramlar da atasözleri ve deyimlerde sıkça yer almıştır. Bu noktadan hareketle, atasözleri ve deyimlerin İslâmiyet öncesi ve sonrası arasındaki dini inanışların da bir sentezi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Türk atasözleri ve deyimlerinin içerisinde en çok geçen 500 kelimenin düzeyleri dikkate alındığında özellikle ilkokullarda kavram geliştirme sürecinde kullanılabilecekleri anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu kelimelerin ortaokulun son yıllarında ve lise düzeyinde kavram öğretimi için uygun olmadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra, atasözleri ve deyimlerde bu çalışmada dile getirilenler dışında binlerce kelime daha bulunur. Kullanıldıkları atasözleri ve deyimlerin sayısı fazla olmasa da, söz konusu kelimeler arasından lise aşamasında öğrenim gören hedef kitleye kavram öğretiminde kullanılabilecek örnekler de tespit edilebilir.

8. SONUÇ ve ÖNERİLER

Atasözleri ve deyimler, ilkokul aşamasında kavram geliştirme sürecinde rahatlıkla kullanılabilirlerdir.

Atasözleri ve deyimler, kafiyeli ve ritmik yapıları sayesinde dikkat çekici ve akılda kalıcıdır.

Az sözle çok şey anlatma, eskiye yani milletimizin geçmişine dair izler taşıma gibi özellikler, atasözleri ve deyimlerin öğrenciler tarafından bilinmesi ve kullanılması gerekli birer dil unsuru olarak görülmelerinde önemli birer etkidir.

- Edebi türleri ana dili öğretiminde kullanmak, günümüzde yaşadığımız sorunlardan birisi olan dil ve kültür yozlaşmasının önüne geçilmesine yardımcı olacaktır.
- Atasözleri ve deyimler günlük yaşamda da sıklıkla kullanıldığından, birey atasözleri ya da deyim yardımıyla öğrendiği kavramın tekrarını yapmış olacak, böylece kavramın zihindeki yeri daha da sağlamlaşacaktır.
- Atasözleri ve deyimler, yaşadıkları toplumun belli başlı özelliklerini öğrencilere tanıttığı için, hayata kolaylıkla uyum sağlayan bireyler yetiştirme açısından önem taşırlar.
- Atasözleri ve deyimleri kavram geliştirme sürecine dâhil ederek, etkin bir biçimde kullanmak, bu öğelerin ritmik ve kafiyeli yapıları sayesinde kolay ve kalıcı öğrenmeyi sağlamanın yanı sıra; kültür aktarımına da vesile olacaktır.
- Edebî metinler ve özellikle kültürün aynası olarak kabul edilen Halk edebiyatı metinlerinin, eğitim vasıtasıyla kültür aktarımının sağlanmasında etkin birer araç olarak kullanılması için, ülkemizdeki örnek çalışma sayısı artırılmalıdır.
- Atasözleri ve deyimler, Türk kültürü ve mitolojisine ait pek çok kavramı bünyelerinde barındırmaktadırlar. Atasözleri ve deyimlerimizde yer alan sayılar, hayvan isimleri ve tabiata ait unsurlar dışında kültürel ve mitolojik boyutu olan diğer kavramların tespit edilmesine yönelik çalışmalar bu değerli kültür hazinelerimizin kavram öğretiminde kullanılması ile ilgili yeni fikirlerin ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Aksan, D. (1993). *Türkçenin Gücü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2000). *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: T.D.K. Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1995). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1 – Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkilâp Kitapevi.
- Arı, R. (2005). *Gelişim ve Öğrenme*. Geliştirilmiş 2. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları.
- Atkinson R. ve Hilgard E.R. (1995). *Psikolojiye Giriş*. (K. Atakay, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Ayhan A. B. ve Aral N. (2007). Bracken Temel Kavram Ölçeği Gözden Geçirilmiş Formunun Altı Yaş Çocukları İçin Uyarlama Çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (32), 42-51.
- Başgöz, İ. (2006). Atasözleri Hakkında Atasözleri ya da Atasözlerinin Toplumsal Anlamı. *Millî Folklor Dergisi*, (70), 85-91.
- Baysal, A. D. (2007). *İlköğretim 7. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarının Kelime Serveti Bakımından Değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bulut, P. (2006). *Kavram Geliştirme Yönteminin İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin Kelime Hazinesini Geliştirmeye Etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Çağlayan Ç. (2006). *Sekizinci Sınıf Fen Bilgisi Dersi Genetik Ünitesinin Öğretiminde Kavram Haritalarının Kullanımının Öğrencilerin Akademik Başarılarına ve Kavram Kazanmalarına Etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çetin O. (2012). Kavram Ağları ve Kavram Haritaları. 7 Kasım 2018, <https://oguzcetin.gen.tr/kavram-aglari-ve-kavram-haritalari.html>.
- Dilmaç, B. (2002). *İnsanca Değerler Eğitimi*. 1. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları.
- Emir, S. (1988). *Örnekleriyle Açıklamalı Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Eko Matbaası.
- Ergan, N. G. (1998). Türk Devlet Anlayışının, Atasözü ve Deyimlere Yansıması Üzerine Bazı Sosyolojik Görüşler. *Türk Yurdu Dergisi*, 18 (135), 17-22.

Celal Can Çakmakcı
Türk Atasözleri ve Deyimlerindeki Kelime Serveti ve Kavram Geliştirme Sürecinde Kullanımları // Word Wealth Of Turkish Idioms And Proverbs And Their Usage In The Process Of Concept Development

- Ertuğrul, A. (2005). *Yeni Müfredata Göre Edebi Kavramlar Sözlüğü*. İstanbul: Zambak Yayınları.
- Güzel, A. ve Torun, A. (2004). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hüsenov, N. (1998). Atasözleri ve Çift İsimler. *Millî Folklor Dergisi*, 5 (40), 48-49.
- Karadeniz, G. (2002). *Çocukta Kavram Gelişimi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karakaş, E. (2010). Gagauz Atasözü ve Deyimlerinde Arkaik Kelimeler. *III. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (1091-1098). İstanbul: Kültür Üniversitesi.
- Karakuş, İ. (2000). *Türkçe-Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi*. Ankara: Sistem Ofset Yayınları.
- Kayra, O. K. (2009). Sözlüklerde, Atasözlerinde ve Deyimlerdeki Güncelleşen Dinî Kavramlar. *Millî Folklor Dergisi*, 74, 38-45.
- Millî Eğitim Temel Kanunu (24 Haziran 1973). *Resmi Gazete*, 1739/14574.
- Özakdağ, N. (2008). Kıbrıs Atasözleri ve Deyimlerinde Arkaik Kelimeler. *Kıbrıs Dosyası Sempozyumu*. Lefkoşa: Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi.
- Özçelik, D. A. (1988). *3-11. Sınıf (9-17 Yaş) Öğrencilerinde Görülen Biçimiyle Kavram (Söz Dağarcığı) Gelişimi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.
- Özdemir, M. (2010). Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (11), 1. 323-343.
- Özer, H. (2014). "Türkiye Türkçesinde Deve ile İlgili Atasözü ve Deyimler", E. G. Naskali ve E. Demir (Ed.), "Deve Kitabı", (1. Baskı) içinde (321-328). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Özer, H. (2012). Yükseköğretimde Türkçe ve Yabancı Dil Öğretimi. *Approaches and Methods in Second and Foreign Language Teaching* içinde 267-277. Sarajevo.
- Pala, İ. (2007). *İki Dirhem Bir Çekirdek*. 24. Baskı, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Par, A. H. (1982). *Örnekli Açıklamalı Ata Sözleri*. 4. Baskı. İstanbul: Serhat Basım Dağıtım.
- Şahin, A. ve Yeşilyurt E. (2015). Osmanlı Dönemi İngilizlere Türkçe Öğretiminde Deyimler ve Atasözleri. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, (3), 3. 172-194.

- Şinasi, İ. (h. 1280). *Durûb-ı Emsâl-i Osmaniyye*. İstanbul: Tasvir-i Efkar Matbaası.
- Tavşancıl, E. ve Aslan, E. (2001). *İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayınları.
- T.D.K. (2008). Türkçe Sözlük. 05 Nisan 2008, <http://www.tdk.gov.tr/TR/SozBul.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF05A79F75456518CA>.
- Türkmen, S. (2009). Atasözleri ve Deyimlerde Yaşayan Kişi Adları. *Dil Araştırmaları Dergisi*, 4. 101-119.
- Ülgen, G. (1997). *Eğitim Psikolojisi*. 3. Baskı, İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Ülgen, G. (2004). *Kavram Geliştirme: Kuramlar ve Uygulamalar*. 4. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları.
- Üstün, E. ve Akman B. (2003). Üç Yaş Grubu Çocuklarda Kavram Gelişimi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (24). 137-141.
- Yılar, Ö. (2007). *Halk Bilimi ve Eğitim*. 2. Baskı. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Yund, K. (1967). Atasözlerinde Kişi Adları. *Türk Yurdu Dergisi*. (6), 334. 18-24.